

Վ Ի Շ Ա Պ

(Հէքիաթ)

Ժամանակով, հսկաների դարում, Հիմալայի բարձունքում ապրում էր ահեղ վիշապը, որի համբաւը սարսափ էր ափռել ողջ աշխարհի դիւցազնների սրտերուն անգամ։ Ոչ միայն նշանաւոր քաջերը չէին յանդգնում նրա դէմ կռուի՝ դուրս գալու, ոչ միայն հերոսների դնդերը սիրտ չէին անում խմբովին արշաւելու վիշապի բնակավայրը, այլ նրա սահմաններից հառաչելով խոյս էին տալիս թէ դիւցազնները և թէ դէւերը։ Այս երկիրը շրջապատող լերի ու սրակող ապառաժները ոչ ոքի անցը չէին տալիս վիշապի իշխանութեան սահմաններին, մօտենալու, ոչ մի նաւ նրա գետերի ժայռոտ ափերում նաւամատոյց ու նաւահանգիստ չէր գտնում խաղաղելու, ապրանք տալու, կամ մթերք վերցնելու, ոչ մի կարավան կաժան չէր գտնում նրա մութ անտառներից, սիզաւէտ հովիտներից և խորխոր ձորերից անցնելու։ Այս երկրի սրընթաց գետերը, օձապտոյտ հեղեղատները, ահեղագոյ ջրվեժները և փրփրալի սահանքները քշում ետ էին դարձնում ծովից բարձրացող նաւակները, լաստերն ու մակոյկները։ Նրա բարձունքից փչող հողմերը, մռնչող քամիները սարերի ձողերով մագլցող քարայծներին, վիթերին ու նապաստակներին անգամ գլորում էին անդնդախոր ձորերը, փշուր փշուր անելով անասունների ոսկորներն անգամ։

Այս անմատչելի վիշապի մասին այն դարերի վիպասանները, գուսանները անթիւ առասպելներ են

պատմել, անհամար ու յեղյեղով գիւցազներգութիւններ են երգել, նկարագրել, հետաքրքրել և բորբոքել են արկածախնդիր հերոսներին, գաղափարական անհասանելուն ձգտող անմահ քաջերին: Այս գուսանները բացատրում էին, որ աշխարհ տարածուող հողմերը սկիզբն են առնում վիշապի եօթը զոյգ ռունգերից, որոնք տաւրածուս են եօթն ուղղութիւնով ողջ երկրի շուրջը զովացնելու և հովացնելու տապ արեգի տօթի մէջ տապակուածներին: Քաղցրաշունչ զեփիւռը հողմերի, փոթորիկների և մրրիկների է փոխարկւում, ինքը վիշապը բարձրանում է ամպերի գազաթներին, եթէ նա կատաղում, բորբոքում, ահաբեկող որոտներով, փայլակներով ու կայծակներով այրում, մրկում է պատահածներին, մինչև սրտմտութիւնը մեղմում է, թուլանում է նրա բարկութիւնը:

Այդ գուսանները թւում էին վիշապի եօթը գլուխները, եօթը զոյգ հրացայտ աչքերով և ամեն գլխի վրայ եօթնական ահեղ բերաններով: Ինչպէս նկարագրում էին, նրացուկներից բղխում էին սառնորակ, ականակիտ, անապակ, անուշ աղբիւրներ, որոնք սահում, գլուխում էին ջրվեժների նման խորխոր ձորերը անվերջ խոխոջիւններով, յագեցնում, թարմացնում էին կենդանական և բուսական աշխարհը: Վիշապի շրթունքներից հոսում էր կաթը, կովի տուգած ցուրի պտուկներից ցայտող շիթերի նման, որով դիեցնում ու սնուցանում էր այդ աշխարհի թոժիւնն ու կորիւնը, կողմն ու խոչկորը, հորթն ու բուրակը, ուն ու գառը, մանուկն ու ծերուկը և կաթի առատութիւնից մրդուած կարագով ու իւղով զեղուած էր ողջ երկիրը: Նրա դնչերից ծորում, ապառաժի նման լերկ կզակից, կրծքից կաթիլ կաթիլ գլորւում, իջնում էր հովիտներն ու ձորերը ցողանման սպիտակ, սաթի նման դեղին ու փայլուն մեղրը, որը յագեցնում էր անկուշտ գազաններին էլ, մարդերին էլ և քաղցրացնում էր ահաւոր գետերի, անհամար լճակների վճիտ ջրերը:

Նրա պռօշներէց զեղալի սահում էր նեկտարը և փրփրալի թափուում, ինչպէս հնձանի խողովակից՝ դուրս էր վիժում կենդանարար կարմիր գինին և զուարթացնում, բոցավառում էր թորշուած այտերն, արագացնում չորացած ջղերի արիւնի շարժումները և հանգած սրտերի տրոփուններն անդամ: Լեռնադադաթի նման կոնածէ ցցուած շնածէ կղակների երախից ժայթքում էր բոցավառ. կուպրը, որից բարձրացած ծուխը գնում միաւորւում էր ամպերին, իսկ բոցափայլ կուպրի կաթիլները անձրևի նման շաղ էին գալիս երկրի վրայ, խանձում, դաղում էին այդ աշխարհի անսովոր բոյս ու կենդանութիւն: Ապառաժների լանջերի ու ստորոտների պատառուածներից ցած գլորուող ջրերի նման, նրա պնչերի ճեղքերից դուրս էր շարտւում նաւթը, որից բարձրացած և օդի մէջ կուտակուած գազերը կուպրի բոցերին ընդհարուելով, զարհուրելի օրոտներով այրւում և զարհուրեցնում էին կենդանական աշխարհը: Հրաբխածէ մուրթներից շատուանի նման դէպի երկինք էր ժայթքում ծծումբ ու շիկացած նիւթեր, որոնք բուրածէ երկրի վրայ անդրադառնալով այրւում, բարացնում էին պատահական ամէն կեանք:

Միայն բնիկները վարժուել էին այս երկրի օդին ու ջրին, սոսկալի կրակներին, կուպրի անձրևներին, զարհուրելի գազերին: Նրանց համար այդ բոլոր պատահարները սովորական էին, երկիւղ չէին պատճառում և այդ ամէնը իրենց համար երկնային ողորմութիւն, պարգև էին ընդունում: Այդ երկրի աղգաբնակութեան աստուածը, արարիչը, կենսատուն, հրէշն ու հոգէառը, պահապան ու պատտուողը Վիշապն էր, նրան էին պաշտում, նրա պատգամներն էին լսում, նրա հրամաններին հպատակւում և նրան օրհնաբանում էին: Եւ գոհ էին իրենց վիճակից այդ կիսավայրենի, կիսաքաղաքակիրթները:

Վիշապի հայրենիքի բար ու բերքերի առասպելա-

կան առատութիւնը և հրաշալիքները որքան որ բորբոքում էր շրջակայ աղգերի նախանձը, որքան որ գրաւում էր նրանց սիրտը, ուշքը, հրապուրում նրանց հոգին, նոյնքան էլ այդ երկրի սարսափները՝ այրած կուպրի անձրևը, նաւթի դաղից առաջացած բոցային հեղեղները, երկնքում ամպանման արևի լոյսը բռնող ծծումբի և շիկացած ժայռի կտորների բոցերը, կայծերն ու ծուխը և դրանց կարկուտի նման երկրի վրայ թափուիլը, սասանեցրել էր չարաչք դրացիներին, որոնց գիտնականներն ու մեծամեծները երգում էին առել իրենց հպատակներէից և օրէնք էին դրել, երբէք որևէ երթիւնքութիւն անգամ չունենալ, չը կատարել վիշապի սահմաններում, կրակով այրել ողջ ողջ այն անձինքներին, որոնք յանդգնէին ժողովուրդը վիշապի դէմ պատերազմի գրգռելու, նրա երկիրը գրաւելու համար։ Այդ օրէնսդիրները իրենց այս պատգամները դրժողների դէմ անէծք էին կարդացել և նղովքներ սահմանել։

Բայց աշխարհում արգելուածից հրապուրիչ, անհնարինը հնարաւորելու մտքից աւելի դիւթիչ, անյայտը ըմբռնելու մտածութիւնից աւելի դրաւիչ, անծանօթը անձամբ տեսնելու տենչից աւելի ըղձալի, գաղափարի ետեւից ձգտուելուց աւելի հաճելի, նպատակին հասնելու կռուից դուրեկան և իդէալի համար զոհուելուց աւելի վսեմ ինչ բան կարող է լինել։ Միթէ կարելի է արձանի նման լսել գուսաններին և վիպասաններին, նրանց երգերն ու վէպերը և կաշկանդել մարդկային մարքերը, որ չը խորհեն, չը խլուին վիշապի երկրի ու նրա հրաշալիքների առասպելական աշխարհը։

Դարեր դարերի ետեւից սահում էին, քաջեր քաջերի ետեւից գլորւում էին վիշապի պետութեան խոր խոր ձորերի և անդունդների մէջ, մոխիր կամ ապառաժ դառնում, հերոսների նաւերը նաւթի ու կուպրի լճակներում սողւում էին, այլուում։ Դիւցազնների արշաւանքները թէև խռովում էին վիշապի անդորրութիւնը, բայց

այդ երկիրը մտնողները էլ չէին վերադառնում, եթէ յաջողում էր հերոսներին, դիւցազններին քաջութեամբ կռուել վիշապի հետ, կտրել նրա գլուխներից մէկը, սրա փոխարէն իսկոյն եօթը գլուխ էին բարձրանում և կլանում բոլոր թշնամի բանակները: Արշաւազնդերի կորուստը որքան որ զարհուրելի էր վերջանում, այնքան բորբոքւում էր Վիշապին ընկճելու տենչանքը: Ինչքան քստմնելի կոտորածներով և տանջանքներով կուլ էին գնում խիզախ մարդիկները, այնքան աւելի յուզւում, հրապուրւում էին հերոսների հոգիները, որոնք դարերի ընթացքում նորանոր ծրագիրներ կազմելով, դիւական մեքենաներ հնարելով և ճիւղալային զէնքերով սպառազինուած, մահն աչքերն առած գնում էին հետևելու իրենց նախորդներին և թաղուել նրանց ոսկորների մօտ: Ժամանակի շրջանը պարբերաբար գունդագունդ զոհեր էր բերում Վիշապին, որ առանց սահմանից դուրս գալու կլանում էր, կլանում առանց յագենալու առանց դժուարանալու:

Եթէ պատահում էին դէպքեր, որ այս յարձակուող խմբերը կարողանում էին մտնել Վիշապի սահմանները, բնակութիւն հաստատել, կարճ միջոցում կամ զոհ էին գնում երկրի բնական արհաւիրքներին, և կամ կուլ էին գնում բնիկներից ու տարրալուծւում: Եւ բիւրաւոր ու միլիոնաւոր հզօրները, հուժկուները դարերի ընթացքում հնարք չը գտան վիշապին նուաճելու, նրա ոյժը կաշկանդելու, նրա ոգին ընկճելու և նրա երկիրը տիրապետելու:

Ինչպէս Վիշապի երկիրը, նոյնպէս և ինքը՝ Վիշապը կոյս էին մնացել դարեր ու դարեր: Նրա խեղճը, միտքը կենդրոնացած էր իւր ապառաժի սահմանները հովանաւորելու և պահպանելու վրայ, նրա տենչանքը իրեն վրայ յարձակողներին ջախջախելն էր, նրա համար իւր տիրապետութիւնից դուրս էլ ուրիշ աշխարհ գոյութիւն չունէր: Նրա ամբողջ իղձն ու իդեալը իւր հովա-

նիի տակ ապաստանածների բարեկեցութիւնն էր: Ինքը՝ Վիշապը ոչ կարիք ունէր, ոչ էլ կարօտ էր որեւէ առարկայի: Իրենից բղխած բարիքով լիացնում էր ամբողջ աշխարհ:

Այդ ժամանակները ամբողջ Ասիային տիրել և հրամայում էր Բողդիխանը, որին երկրպագում էին Խաղաղականից մինչև պարսից ծոցը, Սառուցեալ Ովկիանից մինչև Հնդկականի ափերը ապրող բոլոր ազգերն ու ցեղերը: Ասիայի մի ծայրից մինչև միւսը՝ լայնքսին թէ երկանքսին, բոլոր ցեղերը խունկ էին ծխում, զմուռ էին բուրում Բողդիխանածնի արձանների առաջ, որի պատգամները, որպէս երկնային պատուիրան սասանեցնում էին իշխանապետներին, թագաւորներին անգամ: Միայն Հիմալայի բարձունքում ապրող Վիշապը և նրա հովանու տակ ապաստանողները իրենց համանման հողածինին աստուածորդի դաւանելու չէին դատապարտուած և չէին ստիպուած երկրպագել այդ մահկանացուների անդրիններին, խնկարկելով Բողդիխանածնի պատուները:

Այս հարկւրաւոր միլիոններով մարդերից երկրպագուած Բողդիխանածինը թշուառ, աշխարհի կէնարմատներից ամենաանբաղդ մայրն էր, որովհետև այնքան դուրով էր տածում դէպի իւր միակ զաւակը, որ իսկապէս գերի էր դարձել, ստրկացել էր այդ դեռահաս միջուճար որդու՝ Բողդիխանի քմահաճոյքներին: Գիշեր ցերեկ այդ թշուառ մօր ուղեղը ամբողջապէս զբաղուած էր իւր այդ զաւակի ապագայով, որ նրան հասցնէ իմաստութեան, ճոխութեան և փառքի այն կէտին, ուր հասնելու ձգտել, երազել են միայն նրա նախորդները:

Բողդիխանածինը այնքան գեղանի, այնքան սքանչելի, այնպիսի դիւթիչ կազմուածք ունէր, այնպիսի հեղ և հրապուրիչ աչեր, այնպիսի նրբին քիթ ու քնքոյշ շրթունքներ, ծնօտ ու կզակ, բարձր վիզ, լայն ուսեր, վարդիթերի նման օղորկ ու ցօլուն մորթ, որ առաջին

հայեացքով դերմարդկային, հրեշտակային, երկնային գոյութիւն էր թւում ամեն մի մահկանացուի աչքերին։ Նրա քնքոյշ հագուստն ու կապուստը, նրա մազերի խոպուպիկների, հիւսուածքի դասաւորանքի արդէն ու զարդը, նորա նազննի շարժուածքը, ժպիտը, դրաւիչ ձայնը, աչքերի թերթուածքը, հայեացքի սլաքները և շրթութունքի հպումը հպատակեցնում էին գազանային աչքերը, խոնարհեցնում էին վայրենի զլուխները, պապանձեցնում էին անսանձ լեզուները, բաբախեցնում էին զրանխտեայ սրտերը, հառաչեցնում էին խեցեղէն հոգիները, մագնիսացնում էին եղեգնեայ ջղերը և հրապուշտում, լացացնում էին ապառաժների անգամ։

Բողդիխանածնի միածին զաւակը, որին երկրպագում էին համանման դէմքով եօթը հարիւր միլիոն մարդ, իւր մատաղ հասակում տասնեւթերորդ տարում, թոքախտով էր վախկուել խօթացել էր։ Երկրի — Ասիայի ամեն կողմից բժիշկներ էին հրաւիրուել, որ դարմանեն, ազատեն զարհուրելի մահի ճիրաններից այդ աստուածորդուն, բայց ճար չէին գտնում, դեղ չէին իմանում, յուսահատ վերադառնում էին իրենց ծննդավայրը, որ Բողդիխանածնի վշտին ականատես և բարկութեան զոհ չը դառնան։ Թէև ամեն օր զանազան աշխարհներից հարիւրաւոր բժիշկներ էին վարում դործակալները դէպի մայրաքաղաք, բայց օգնութիւն դրսեւելուց յուսահատուել էր թշուառ մայրը։

Որպէսզի որդու գահը ապահովէ, Բողդիխանածինը պետութեան ղէկը ձեռք առնելու պէս կոտորել էր տուել աստուածորդու զարմի բոլոր արու և էգ անդամներին, մնացել էին կենդանի միայն ինքն ու որդին։ Հիւանդ զաւակին արգելում էին ամուսնացնել, իսկ անժառանգ որդուն եթէ մահը գրկէր, պետութեանը կործանում էր սպառնում։ Այն ինչ կրօնական օրէնքները արգելում էին Բողդիխանածնին կրկին ամուսնանալու, նորից զաւակ ունենալու մտածութեան համար

անդամ կարող էին անդգայ մանդարինները իրենց քա-
բասիրտ դատողութեամբ նրան մահուան դատապարտել:
Թշուառ մայրը այնքան էր սիրում իւր միածնին, այն-
քան էր դրաւուած զաւակովը, որ քիչ էր մնում սոսկա-
լի վշտից ինքն էլ որդու ախտին տիրանար: Իսկ մանուկ
զաւակի թոքերը օրից օր նուաղում էին, օրից օր թու-
լանում, մաշում:

Մի օր մի բաղդախնդիր Հելլէն բժիշկ ահաւոր
ճանապարհորդութիւնից յետոյ, եկաւ մտաւ Զինական
արքունիք, զննեց, քննեց հիւանդին, հարց ու փորձեր
արաւ և խորհուրդ տուեց, որ Բողդիխանին փրկելու
համար, ուխտի տանեն նրան Վիշապի բարձրաւանդակը,
հնար գտնել հիւանդը սնուցանել այդ հրէշի շրթներէց
հոսած կաթով և դնչերէց ծորած մեղրով: Նյդ երկրի
լճակներում լողացնել, այնտեղի անտառներում շրջեց-
նել, որ Բողդիխանը աղատուի խօթութիւնից:

— Բացի այս ուրիշ հնար չը կայ, ասաց էսկուլա-
պի աշակերտը Բողդիխանածնի ներկայութեան և սառ-
նասիրտ դուրս եկաւ:

Նախարարները, մանդարինները ժողով արին, բայց
միջոց չը գտան, թէ ինչպէս Բողդիխանին ուղարկեն
այդ զարհուրելի և վտանգաւոր լեռները: Վշտաբեկ
մայրը ետ կանչել տուեց Հելլէն բժշկին և ասաց:

— Մեծ լոխման, ինչպէս միածնիս փրկութեանը
դեղ ցոյց տուիր, նոյնպէս հնար գտիր, թէ ինչպէս կա-
րողանամ այդ երկրիւր մտցնել զաւակս, որտեղ անզուսպ
վիշապի շնչից արտավիժած կրակի բոցերից ամեն ըսպէ
վտանգի կարող է ենթարկուել աշխարհի երկրպագու-
թեան կենդրոնակը:

— Բողդիխանածինը թող շատ ապրի, ասաց բժիշկը,
այդ երկրիւր անմատչելի է քաջամարտիկներին, բայց
ձեր հայեացքի առաջ ոչ միայն կը խոնարհի, կը հպա-
տալուի, կը ստրկանայ անյաղթելի, անսուռ վիշապը,
այլ նա ձեր տեսքից դիւթուած, ձեր սիրտը դրաւելու,

իւր ներքին հուրը հովացնելու համար, կը հանդէսեցնէ արտավիժած կուպրի, նաւթի ու ծծումբի հեղեղները, կերկրապզէ ձեզ, կը խոնարհի մինչև ձեր ոտքերը:

—Անդգամ խաւարածին, պապանձուիր, ասաց Բողդիխանածինը, առաջարկդ ոչ միայն անազնիւ, այլ մինչև անգամ սրբապիղծ է, որի համար սրբազան պարտք եմ դգում բեզ ողջ ողջ այրել տալու: Փուշ կենդանի, ինչպէս յանդգնեց.սր Բողդիխանածնի կուսութեան, անմեղութեան դէմ այդպիսի յանցանք մտածել, մանաւանդ թէ յայտնել...:

—Ո՛վ բողդիխանածին, ներիր մահապարտիս, բանի որ յանդգնեցայ ականջներդ յուզել գարշելի ձայնովս, մեղսալի բառերովս: Հազար անգամ ներողութիւն եմ հայցում մահացու մեղքիս համար: Բայց համարձակուում եմ դարձեալ աղերսել, որ բարեհաճէք ձեր հայեացքը չը դարձնել ինձնից. մի քանի լուպէ և ձեր լսելիքը սըրբել և ուղղել ձայնիս հոսանքին լսելու պաղատանքս, որը ոչ թէ կեանքս փրկելու, այլ մատաղահաս զաւակիդ թորքերը բուժելու, նպատակիդ հասցնելու համար եմ շատախօսելու: Թող իղձս կատարուի, առողջանայ բողդիխանը, վերալի սիրտդ. թող ցրուի, փարատի ցաւդ, վիշտդ, դէմքիդ վրայ բուն դրած թախիժը, ով բողդիխանածին, և դադարի այդ քնքոյշ շրթունքներիցդ կիզիչ հառաչանքները, ես կը հասնեմ փափագիս, մինչև անգամ եթէ այս սրահից դուրս չեկած դատապարտեա, որ աչքերս կապոյտ երկինքը դիտելուց և թիքերս անապակ օդը ծծելուց իսպառ դադարին:

—Մայրական սէրս, դէպի տենչալի նպատակիս վեհ գաղափարները ցատկող սիրտս ստիպում են, որ ականջս ուղղեմ զազիր զրդուոցիդ: Ասան, բայց կարճ ու հակիրճ:

—Ո՛վ բողդիխանածին, երկրպագում եմ բեզ հոգուս խորքերից ծնկաչոք և աղերսում, որ գաւակիդ փրկելու, տենչանքիդ հասնելու համար, զիջիր գանէ լսկ ժպտալ, մի միայն բաղցր հայեացք ուղղել վիշապին:

Ձևացրէք, թէ անտարբեր չէք դէպի նրա վառ զգացումները:

—Լուիր, խաւարածին, պապանձուիր, սեահոգի, Բողդիխանածինը չի կարող երբէք կեղծել... Տարէք, բանտ գլորեցէք այս ճիւղին, ասաց բորբոքուած և վշտաբեկ մայրը դարձաւ առանձնարանը:

Հէլլէն բժշկին թէև փակեցին զնդանում, բայց շուտով խորհրդաւոր հրաման ստացան, որ նրա վրայ յատուկ խնամք տանեն: Հէլլէնը զգաց, որ հասել էր նպատակին և Բողդիխանածինը պիտի գործադրէ իւր ծրագիրը: Թշուառ մայրը շատ մտածեց, անչափ հառաչեց, աշտատուեց և աղիողորմ ողբաց, բայց անճարացած ժողովի հրաւիրեց նախարարներին, փոխարքաներին, խորհրդական մանդարիններին և նրանց յայտնեց բժշկի ծրագիրը:

Թէև մանդարիններից ոմանք խորհուրդ տուին, որ այդ բաղդախնդիր Հէլլէնին չըլսեն, վտանգի չենթարկեն մօր պատիւը, բողդիխանին, բայց նկատելով բողդիխանածնի բժշկի առաջարկութեան կողմը հակուելը, չը համարձակուեցան պնդել իրենց կարծիքի վրայ: Եղան այնպիսի ժողովականներ, որոնք մինչև անգամ կասկածեցան ինքնակոչ խորհրդական բժշկի գուշակութիւնների վրայ. բայց խնդիրն այնքան փափուկ էր, * պատասխանատուութիւնը այնքան ծանրակշիռ, որ իրենց համոզումները չը փաստաբանեցին: Թէր և դէմ վիճելուց յետոյ, բողդիխանը առողջացնելու, ցեղը փրկելու և իրենց դիրքը, պաշտօնները ամրացնելու համար, ղիջան, համաձայնեցան միջոցների մէջ խտրութիւն չը դնելու և որոշեցին, որ Բողդիխանը ուխտի դնայ վիշապի երկիրը և վերջինից խնդրեն, եթէ մերժէ՝ ստիպեն, որ նա իւր կաթով, կարագով, մեղրով ու նեկտարով սնուցանէ ու բուժէ իրենց աստուածորդուն:

Բողդիխանածինը զանազան նուէրներ պատրաստել տուեց, պատգամաւորների հետ ուղարկեց վիշապին

և ասաց, որ նրան հաղորդեն, թէ ինքը բացի բարեկամական անկեղծ սէրը, ոչ մի ուրիշ նպատակ չունի և խնդրում է, որ վիշապը հաճի նորան իւր զաւակի հետ՝ որպէս ուխտաւորների, հիւր ընդունելու Պատուիրեց, որ յայտնեն, թէ իւր մանուկ զաւակը հիւանդ է, դիտնականները և բժիշկները խորհուրդ են տուել ուխտի գնալ և վիշապի երկրի օգով, ջրով, կաթնով, մեղրով, նեկտարով ու բարիով նրան անուցանել, որ բժշկուի:

Աշխարհի սկզբից մինչև այդ ժամանակ միայն զինուած, զրահաւորուած հետի և հեծելազօր զնգեր էին մտել վիշապի երկիրը և սկսել կոտորել, կողոպտել, աւերել, արիւն թափել և սուգ տարածել, մինչև վիշապի և նրա ապառաժների հետ բախուիլը, ջախջախուիլը և ջարդուիլը: Իսկ սրանց համեստ և խոնարհ երևոյթից վիշապը մնաց շուարած, մանաւանդ որ խնդրակները հեղահոգու տարազ էին հագել և նուէրներով էին ներկայացել: Անշափ հրապուրեց վիշապին Բողդիխանածնի այցի նպատակը, որի անասելի գեղի և անպատմելի քնքշութեան համբաւը վաղ էր լսել: Գեղանիների ներկարագրութիւնները շատ էր լսել, երիտասարդական սիրոյ մասին շատ բան էին պատմել, բայց վիշապը սիրոյ գաղափարը չէր կարողացել իւրացնել: Նա կոյս էր եղել և սուրբ էր ապրել դարերով: Բայց այս այցը այնքան հետաքրքրեց նրան, որ անմիջապէս զանազան նուէրներ տուեց պատգամաւորներին, ընդունելով Բողդիխանածնի առաջարկը և վերադարձրեց: Յետոյ խնդրակներ ուղարկեց, որ գնան հրաւէր կարգան ախտաւոր Բողդիխանին և ուխտաւոր բողդիխանածնին:

Այս անակնկալ մարդասէր հրաւէրը կասկածներ յարուցեց Բողդիխանածնի և նրա խորհրդականների սրբտոււմ, որոնք երկիւղ էին կրում, ենթադրելով թէ մի գուցէ կանխապէս Հէլլէն բժիշկը վիշապի հետ դաւ պատրաստած լինեն: Դորա համար իսկոյն զնդանից հանել տուին բժշկին, ներկայացրին խորհրդին, ուր Բողդիխանածինը ասաց.

—Խաւարածին, երդուում եմ Բողդեխանի նուիրական գլխով, որ եթէ որեւէ դաւաճանութիւն բացուի, քեզ կը դատապարտեմ յաւիտենական տանջանքի: Ասա, ինչից ստիպուած ոչ միայն սիրով ընդունեց մեր առաջարկը վիշապը, այլ մինչև անգամ պատուիրակներ ուղարկեց մեր ետեւից:

—Բողդեխանածինը շատ ապրի, պատասխանեց բժիշկը, եթէ թոյլ կը տաք և կը հաճիր ինձ լսել, համարձակուում եմ յայտնել, որ վիշապը արդէն գտնուում է ձեր ուռկանում: Այժմ նազանի ժպիտով, քաղցր խօսքերով կարող էք նրան ստրկացնել:

—Անդունդը, դժոխային սառնամանիքի անդունդը գլորել կը տամ քեզ, խաւարածին, եթէ դաւաճանես: Եթէ խորհուրդներդ ինձ խաբեն, յոյսերդ երեսները շուռ տան, յաւիտենական տանջանքի կը դատապարտուես, առանց Գրողի երեսը տեսնելու:

—Մահը, ասանջանքը նշանակութիւն չունին, գերերջանկունհիդ, ես առանց տրտունջի պատրաստ եմ այդ բոլորը տանել այսօր իսկ: Բայց եթէ իրականանան գուշակութիւններս:

—Քեզ կը բարձրացնեմ խորհրդականներիս դասը, խաւարածին:

—Միայն խորհրդականներիդ, նախարարներիդ շարքը՝ մրմնջաց Հէլլէն բժիշկը հեռացող արքայամօր ետեւից, յետոյ դանդաղութեամբ ետ դարձաւ, հառաչեց ու դիմեց իւր զնդանը:

Բողդեխանածինը հրաման տուեց, որ շուտով պատրաստեն կառքերը, վրանները, բեռնակիր երիվարները, ջորիները, գրաստներն ու ուղտերը, ապրանքատար սայլերն ու պատգարակները: Ամբողջ ամիս նա պատրաստել էր տալիս այն նուէրները, որոնք հասցնելու էր վիշապին և նրա ճետերին: Երբ ամեն բան կարգին էր, պատգամներից ժամանակ հարցրին, բարեյաջող րօպէին նստան դեսպակները, սենեկապանուհիները, աղախին-

ները յատուկ ջարդեալները տեղաւորուեցան, խորհրդապետները, նախարարները առանձին առանձին կառքեր բազմեցան, ճանապարհեցին դէպի արեւմուտք՝ վիշապի բնակավայրը։ Կալանաւոր Հէլլէն բժշկի համար յատուկ պատգարակ էին պատրաստել և հետեւում էր կարավանին, թէև դեռ պաշտօնապէս չէր մտել պաշտօնականներին, պալատական խորհրդականների դասը։

Երկու ամիս յետոյ կարավանը մօտեցաւ վիշապի իշխանութեան սահմաններին, որտեղից Բողդիխանաձնի կարապետը վիշապի խնդրակներէից մէկի հետ առաջ անցան հիւրերի գալուստը աւետելու։ Վիշապն անհուն ուրախութիւնով լցուած հարազատներին ընդառաջ ուղարկեց ուխտաւորներին դիմաւորելու։ Ահաւոր բազմութիւնը մեծ շքով, անհուն հրճուանքով, թափօրներով, ծնծղանքով, երգիչներով, կաքաւիչներով, սրինգներով և յատուկ աւետաւոր մունետիկներով երկիր մըտան Բողդիխանաձինը իւր զաւակի հետ, բարձրացան ձորերից դէպի սարահարթը, բարձր լեռներից մէկի լանջին, վիշապի բնակավայրի գէմուդէմ վրանները կանգնեցրին։

Բողդիխանաձինը բերած անհաշիւ նուէրներով, բողդիխանի, նախարարների և խորհրդականների հետ ներկայացաւ վիշապին մեծ երկիւղով, խոնարհեցան, երկըրպագեցին, համբուրեցին նրա ստքի կոխան քարերն ու ապառաժները, ներկայացրին ընծաները, կատարեցին ուխտեր, քաղցր աղերսանքներ և զրոյցներ տեղի ունեցան, կաթնով, կարագով, մեղրով ու նեկտարով մեծաբուռեցան, կազդուրուեցան և վերադարձան վրանները հանգստանալու։ Այստեղ ձորերում որսուած եղջերուի, շամբերում սպանուած կնճի մսերից առատ խորովածներ ու տապակուածներ էին պատրաստել, կարմրախայտ և գեղարքունի էին խաշել, որոնք մեծ ախորժակով կերան, ստամոքսները բեռնաւորած ընկան թմրեցան։ Երբ արթնացան, այնքան սոված էին, որ իսկոյն կաթ ու

կարագ, մեղր ու խորոված պահանջեցին։ Այնքան կուշտ ու կուռ ուտելուց յետոյ, երբ խմում էին սառնորակ ջրերը, խակոյն ախորժակները բացւում, քաղց էին զգում։

Ոյսպէս շարունակեցին ամբողջ մի ամիս։ Ուտում, խմում, քնում, սթափւում, դարձեալ պահանջում էին։ Արդէն զգալի կերպով ուժեղացան, թարմացան կազդուրուեցան, ոչ միայն առողջները, այլ նկատելի աստիճան կայտառացաւ նոյնպէս հիւանդը՝ Բողդիխանը։ Աշխարհի երկրպագութեան սոյն կենդրոնակի ոյսպէս շուտ և արագ ապաքինումը անչափ ցնծման ու հրճուանքի առիթ դարձաւ ուխտաւորներին, մանաւանդ մօր սրտի համար։

Բայց այս հրճուանքն, ուրախութիւնը աժան չը նըստեց, Բողդիխանածնի ներքին ցաւի ու վշտի առարկայ դարձաւ վիշապի նրա վրայ ուղղած հայեացքները, արձակած հառաչանքները, վիշապը, որ կեանքում սիրոյ մասին գաղափար չէր ունեցել, կրակուել, ամբողջ մարմնով զգացում էր դարձել։ Նրա հոգու աչքերը բացուել էին, սթափուել էր դարեւոր մռայլուած վիճակից, անտարբեր չէր կարողացել տանել Բողդիխանածնի ժպիտները, ակնարկներն ու նազանքը։ Մտերմական յարաբերութիւնը կամաց կամաց համակրութեան ու անզուսպ սիրոյ էր փոխարկուել։ Օրից օր բորբոքւում էին վիշապի կրքերը, նա կուրացել էր Բողդիխանածնի հայեացքների սլաքներից, ամբողջապէս նուիրուել էր կոյր հրապուրանքներին։

Բողդիխանածինը, որ համաձայն Հէլլէն բժշկի թելադրութեան և յորդորներին, պարտաւորուել էր, միշտ ժպիտով, գրաւիչ խօսքերով և նազանի հայեացքով դիմաւորել հիւրընկալին, միակ զաւակի ապաքինելու սիրուն և նպատակին հասնելու տենչանքով, կանխազգում էր, որ կարող էր զարհուրելի փոթորկի առիթ դառնալ և վտանգել ոչ միայն իւր գլուխը, այլ նոյն իսկ անփոխաւրինելի զաւակը, ցեղն ու պետութիւնը։ Թշուառ

մայրը անճարացած խաղում էր այդ դերը, կեղծում էր, զսպում էր կրքերը, որոնք նրան յուսահատեցնելու աստիճան ճնշել էին։ Նա վարպետօրէն շիկնում էր, խնդում էր, ժպտում, ծիծաղում, մինչև իսկ սիրախօսում, խրախուսում վիշապի սէրը, սրան խրում էր կոյր կրքի ովկիանը, բաղդի անուին յանձնելով ապագան։ Սիրոյ խաղն այնտեղ հասաւ, որ մի օր վիշապը յարմար րօպէին թեւ պարզեց, ուղեց գրկել համբուրել Բողդի-խանածնին, բայց խաւարածին բժշկի անակնկալ այցը ազատեց արքայամօրը այդ անել վիճակից, վիշապը զայրութից այնպէս գրգռուեց, այնպէս քրտնեց, այնքան դողորշներ բարձրացան նրանից, որ իսկոյն մշուշով պատեցին ձորերն ու լեռնալանջերը, որ էլ անհնար էր իրար տեսնելը և հիւրերը ձեռք ձեռքի տուած ոլոր մօլոր ճանապարհներով իջան և հազիւ կարողացան գտնել իրենց վրանները։

Նախարարների խորհուրդը՝ ձանձրանալով այդ վայրենի վայրերից և նկատելով Բողդիխանի կազդուութեամբ, առաջարկեց վերադառնալ մալրաքաղաք, ուր գիտութեան ներքին ու արտաքին դործերը նրանց էին սպասում։ Բողդիխանածինը անչափ փափագում էր ժամ առաջ հեռանալ այդ վտանգալի վայրից, իսկ Բողդիխանը յամառած չէր ուզում թողնել այն հողն ու ջուրը, շերքն ու բարին, որոնք իրեն ազատել էին մահուան ճիւղաղային ժանիքներից։ Նրբ աւագանին մօլորուած հնար չէր գտնում աստուածորդուն համոզելու մայրաքաղաք վերադառնալու համար, Բողդիխանածինը ժողովի կանչեց խաւարածնին և նրա խորհուրդը հարցրեց։ Հեղին բժիշկը բոլոր պարագաները լսելուց յետոյ առաց,

— Ո՛վ Բողդիխանածին, միթէ պարզ չէ, որ Աստուած է խօսում իր որդու բերանով և սրա կամքն ու հրամանը սուրբ է բոլորիս համար։ Միթէ չէք լսել, որ աշխարհային ահաւոր ոյժերը, բարբարոսների արշաւա-

խմբերը, հերոսները, քաջերը, դիւցազներն ու աւարա-
ռուները, Ալէքսանդրի բանակները, Հռոմի Լէգէոնները
իրեց զէնքերով, մեքենաներով և հնարագիտութիւննե-
րով չեն կարողացել նուաճել այս լեռները, չեն համար-
ձակուել անցնել այս սարերից, մտնել այս երկիրը։ Ներս
մտնողներն էլ շուտով կսուլ են դնացել, կամ փախել
են ահաւոր զոհերով և կամ ստրկացել են բնիկներին։
Առանց որևէ կորուստի, առանց տանջանքի, առանց դո-
հողութեան ընկաւ այս երկիրը ձեր սուրբ ուսք և դուք
այժմ ուղում էք թողնել, հեռանալ։ Միթէ այս սքան-
չելի խրամները, ձորերը, հովիտները, դաշտերն ու սա-
րահալժները, անտառներն ու այգեստանները ձեզ չէն
հրապուրում։ Միթէ այս անբաւ բերքերը, պէս-պէս ու
անչափ որսերը, անմահական ջրերը, կենդանարար օդը,
կենսատու նեկտարը չէն գրգռում ձեր նախանձը, եթէ
մայրաքաղաքում (տէր մի արասցէ) Բողդեիխանը նորից
հազի, բարակացաւի մատնուի, իսկ վիշապը չը ցանկայ
կրկին անգամ ձեզ հիւրընկալել, ումն էք դիմելու, որ
աստուածորդուն թշկէ։ Այդ ինչ խորհուրդ է, որ ձեր
ձեռքն ընկածը, ձեր կամքովը ուղում էք ետ դարձնել։
Այն էլ աշխարհի մի այնպիսի կտորը, որտեղի օդն ու
ջուրը այսպիսի հրաշքներ են կատարում, թորեր են
վերակենդանացնում։

—Բայց մի մոռանալ, օտարական, որ մենք հիւր
մտանք այս երկիրը, ասաց մի մանդարին, ինչ օրէնքով
գրաւենք մեր հիւրընկալ գոյքը։ Ձէ որ այդպիսի ըն-
թացք հակառակ է երկնային պատգամներին։

—Մարդիկ աշխարհում ամեն տեղ հիւր են, ասաց
Ժպտալով խաւարածինը. իսկ այդ հիւրերը գրաւել,
վայելում են աշխարհից որքան տեղ որ կարողացել են
խլացնել։ Այսօր մեր իշխանութեան տակն է ամբողջ
Ասիան։ Ոչ ոք բնական օրէնքի ընթացքը չի կարող կրտ-
րել, իսկ գրաւածից ոչ ոք չէ ձեռք քաշել տիեզերքի-
գոյութեան ընթացքում։ Մանաւանդ այսպիսի ճոխ,

առողջարար և հրաշալի երկրից ձեռք քաշելը ապուշութիւն կարող են համարել մեր ժառանգները և նախատել իրենց նախորդներին: Ձինական երկրի ծիւրած ու թռուռած զինուորականներին եթէ եօթը տարին մի անգամ այս երկիրը օդափոխութեան ուղարկենք, եթէ մեր զինուորների գնդերը տարին մի քանի ամիս այստեղ բնակուեն, նրանց ոյժի առաջ կը խոնարհի աշխարհը:

Այս բացատրութեան վրայ լռեցին նախարարները և խորհրդականները, դունատուեց Բողդիխանածինը և անշուշտ ամէնքը ընկղմեցին խոր մտածութիւնների մէջ: Քիչ յետոյ դարձեալ մի մանդարին խղեց այդ լուսթիւնը և ասաց.

— Բայց մեր երկիրը, ժողովուրդը առանց պետի և կառավարիչների, կարող է չփոթութիւնների և աւերածութիւնների մատնուել: Նախարարների և Բողդիխանի դարձը անհրաժեշտ է:

— Այդ բոլորովին տարբեր խնդիր է, ասաց խաւարածինը: Դուք բոլորդ Բողդիխանի հետ կերթաք, իսկ Բողդիխանածինը մի քանի խորհրդականների հետ կը մնայ, որ այստեղ հաստատէ իշխանութիւնը, զօրանոցներ շինէ, ամրոցներ ու բերդեր հաստատէ, ամրացնէ, նուաճէ սարերն ու ձորերը, գրաւէ այգիներն ու անտառները, ստրկացնէ բնիկներին: Երբ այդ բոլորը կատարէ, այն ժամանակ Բողդիխանը երբ ցանկայ, կը կարողանայ գալ այստեղ, որպէս իւր ուստայնը կամ ամսաւանօցը, նրա աստիճանաւորների դասը և խորհրդականները առատապէս կ'օգտուեն այս երկրի անհուն բարիքից, որքան որ ցանկան:

— Ոչ, խաւարածին, ոչ, երբէք չեմ կարող այս երկրում մնալ, ես էլ չեմ մնալ, առաց Բողդիխանածինը, եթէ ես զգացումներիս և ջղերիս դէմ կռուեմ, ստիպուեմ մնալ, գուցէ ծիւրութիւնը հետ գայ նոյնպէս իմ թոքերս, ես էլ հալումաշի ենթարկուեմ, ինձ էլ չի կարող օգնել այս երկրի օդն ու ջուրը, կտն ու մեղրը:

Մանաւանդ ես զաւակիցս չեմ կարող անջատուել, երկնային պատգամներն ինձ պարտաւորացնում են միշտ Բողդիխանի շուրջը պտտել և հսկել։ Առանց ինձ նրա մշտագարուն ժառանգութիւնը կարող է դժոխքի փոխարկուել և կործանուել։

— Ես ձեր սուրբ կամքին հակառակելու, փաստերդ հերքելու ոչ կոչումն ունեմ, ոչ էլ հնարաւորութիւնը։ Նրանք այնպէս նուիրական, այնքան արդար են, որքան արևի պարզ լոյսը։ Բայց Բողդիխանի կեանքի փրկութիւնը, ցեղի յարատեւութիւնը, այս երկրի բերքով ձեր զաւակի առողջութիւնը ապահովելու անհրաժեշտութիւնը, պետութիւնը ճոխացնելու, զօրքը զօրացնելու և չինական ազդաբնակութեան արիւնը թարմացնելու, ոսկորը վերակենդանացնելու հարցը ինձ պարտաւորացնում է, որ ձեզ թախանձեմ, մնալ միառժամանակ, կարեւորագոյն գործը կատարել, ապագան ապահովել և ապա յաղթանակով, ուրախ սրտով դառնալ մայրաքաղաք։ Վիշապի անթիւ շնորհները պիտի վերանկենդանացնէ, պիտի վերածնեցնէ նախ ձեր զաւակին, ապա աւագանուն ու զօրքին, որոնց կեանքը թունաւորուած է, արիւնները ապականուած, ջղերը քայքայուած և ոսկորները փթած։ Չեղնից է կախուած, ո՞վ Բողդիխանածին, կամ ձեր անձը վտանգի ենթարկելով փրկել ձեր զաւակը ու նրա սեղանի վիշապներով ապրողների վսմակը, և կամ անձերիդ ապահովութեան և հանգստութեան համար վտանգի ենթարկել Բողդիխանին և նրա երկրպագուներին։ Շատ պարզ է և դուք էլ համոզուած էք, որ եթէ հեռանաք, վիշապը պիտի վիրաւորուի, անարգանք համարէ ձեր ընթացքը, գուցէ և վրէժն էլ լուծէ։ Այժմ վճռեցէք, ինչպէս որ թելադրէ ձեր առողջ միտքը։

— Ո՞վ դժոխային ճիւղալ, այս ի՞նչ մեքենաներ լարեցիր, այո ի՞նչ թակարդ գլորեցիր ինձ։ Ոչ կարող եմ դուրս գալ, ոչ էլ ոյժ ունեմ տոկալու։ Կեանքդ կը թու-

նաւորեմ, եթէ անմիջապէս հնարք չես գտնիլ ինձ վիշապի ճիրաններից փրկելու:

— Շուտով ձեր ոտքերի տակ կառնէք վիշապին, եթէ հետևիք խորհուրդներին: Մի քիչ համբերութիւն, մի քիչ խոհեմութիւն, մի քիչ ժպիտ, անուշ բառեր... և մի քիչ էլ խորամտութիւն...

— Ոչ, խաւարածին, ոչ, հրէշի ծնունդ, ես իմ նախկին վիճակս եմ ցանկանում, իմ անբիծ սիրտս ինձ դարձրու...

— Ուրեմն ինչի՞ ինձ լսեցիք, ինչի՞ բերիք ձեր որդին առողջացրիք այս երկրում: Եթէ էլ չէք մտածում նրա ապագան ապահովելու, վեր կացէք, գնացէք: Ել ես մեղք չունիմ, եթէ այս ձորերից դուրս չեկած, վիշապի վրէժխնդրութեան դոհ դառնաք: Իմ դեղս օգնեց, բուժուեց Բողդիխանը, մնացորդի մասին ո՞վ իրաւունք ունի ինձ մեղադրելու:

— Ոչ, բողդիխանածին, ասաց մի մանդարին, այլ ևս ոչ է. մենք չը պէտք է մտնէինք այս երկիրը, իսկ այժմ ձեռքից թողնել անարգանք և մեծ անպատուութիւն է: Մանաւանդ որ հեռանալը վտանդ էլ է մեղ սպառնում: Մենք բողդիխանի հետ կերթանք, իսկ դուք Հելլէն բժշկի հետ կը մնաք, մինչև երկիրը կատարելապէս տիրելը և ժողովուրդը հպատակեցնելը:

— Ես ձեզ խօսք եմ տալիս, որ դեռ դուք մայրաքաղաք չը հասած, վիշապից և նրա լեռնականներից հպատակութեան խոստում կորցեմ:

— Պէտք է լսել բժշկին, ձայն տուին նախարարները և նրանց կարաւանը պատրաստուեց ճանապարհ ընկնելու: Հետևեալ առաւօտ Բողդիխանը և նախարարները ներկայացան վիշապին, շնորհակալութիւն յայտնեցին և հրաժեշտի իրաւունք ստանալով, վերադարձան իրենց երկիրը: Իսկ բժիշկը, Բողդիխանածինը, սորա նաժիշտները, սենեկապանուհիները, ծառաներն ու խորհրդականները մնացին լեռներում իրենց վրանների տակ:

Հէլլէն բժիշկը արդէն սկսել էր կառավարել այս լեռներում և Բողդէիխանածինը ամեն քայլափոխը կատարում էր սրա խորհրդով:

—Վեհափառ, ասաց մի քանի օր յետոյ Բողդէիխանածինը վիշապին, ես այնպէս կապուեցի ձեր երկրին օգին ու ջրին, բարին ու բերքին, մանաւանդ ձեր սպասին, որ էլ չեմ կարողանում հրաժեշտ խնդրել և ձեր աչքից հեռանալ: Այնպէս կաշկանդուեցի ձեր սիրով, որ առանց ձեր ներկայութեան ուրիշ տեղ ապրել չեմ կարող: Բայց անտանելի է ինձ համար վրանների կեանքը, մանաւանդ որ շուտով ձմեռը կը դայ և ես անսովոր եմ ձեր լեռների դաժան սառնամանիքին: Խնդրեմ ինձ շնորհ անէք, թոյլ տաք, որ ապարանքներ, պալատներ շինել տամ, բաղանիսներ և աղօթարաններ կառուցանեմ, որ թէ ինքս հանգիստ ապրեմ և թէ կարողանամ ձեզ էլ հիւրասիրել:

—Երկիրը քո ոտքի տակն է, Ժողովուրդն էլ սպասիդ կանգնած, արա՛, ինչոր կամենում ես, ասաց վիշապը ծիծաղ դէմքով և հրճուանքով:

—Ասում են, թէ այստեղ զարհուրելի փոթորիկներ է բարձրանում, պէտք է հաստատուն շինութիւններ կառուցանել, որ հողերը նրան չը կործանեն:

—Ինչպէս որ կամենում ես, արգելք չի կարող լինել:

Բժշկի տուած ծրագրի համեմատ մի ահաւոր ամբողջ և մէջը տասը հազար սրահանոց ահագին ապարանք շինել տուեց Բողդէիխանածինը: Կահլից, կահաւորեց Ձինաստանից բերել տուած լեռնակալին: Ուրդերով և կարասիներով, սրահները բքրեց Ձինաստանից հրաւիրած նաժիշտներով, աղախիններով, զօրով ու զօրականներով: Ամեն անգամ երբ վիշապը դանդաղներ էր լսում իւր բնիկներից իրենց կրած տանջանքների, չարչարանքների մասին, այդ շինութիւնների վրայ բանաւորների կրած տառապանքների համար, Բողդէիխանածինը հարցնում էր, թէ ի՞նչ է կառուցանում:

— Համբերեցէք, քիչ էլ սպասեցէք, շուտով ապարանքը վերջանայ, ապա ձեզ կը հրաւիրեմ, կը հիւրասիրեմ, ասելով խօսքի թեւը կորցնում էր Բողդիխանածինը և մի կերպ հեռանում էր դէպի իւր շինուածքները:

Մի սքանչելի բլրի դագաթի քէօջը դեռ չը վերջացրած, բժիշկը մի ուրիշ ձորակում շինուելիք ծաղկանոցի հիմերն էր փորել տալիս, մի դետի վրայ կամուրջ էր կապել տալիս. մի այլի ավերն ամրացնում, այնպէս որ վիշապի հարազատներին, երկրի բնիկներին առաւօտից մինչև երեկոն աշխատեցնում էին այդ անվերջ հիւսուածքների վրայ: Եւ այս շինուածքների աւարտումը տարիներ տևեց:

Խեղճ մշակները հանքերում քար էին կտրում, կոփում, մաքրում, սրբատաշում և թիկունքով բարձրացնում էին հանքերից լեռների լանջերը և այնտեղից շինութեան գլխին մի քանի հարիւր ոտք սանդուխներ բարձրանալով: Չինացի վարպետները կանգնած հրամայում էին, իսկ բնիկ խեղճ ժողովուրդը մտրակի երկիւղից սոսկացած բանում էին առաւօտից մինչև արևի մայր մտները: Եյս թշուառներն էին կիրը վառում, պատրաստում, աւազը խոր խոր ձորերից շալակով կրում շինութեան մօտ, անտառից ատաղձ էին կտրում, ձևում, շինում, յղկում, կերտում և ներկում: Ամենքն անմռունչ, անտրտունջ վազում էին գործի, քրտնաթոր և վաստակած, շնչասպառ և ուշակորոյս, կատարում էին լրիւ բոլոր պատուէրները: Որքան քարհաններ մնում էին իշած հանքերի փլատակներում, որքան փայտահատներ ճղմում էին կուսական անտառներից կտրած և գլորած գերանների տակ: Քանի քանի մարդկանց հեղեղն է տարել, ջրից աւազ հանելիս, քանի քանի մշակներ խեղդուել էին կիրը հնոցից դուրս բաշելիս: Այս բոլորը տեսնում էր, լսում էր, զգում էր վիշապը, բայց Բողդիխանածնի սիրուն, հարազատների կրթութեան և զար-

դացման համար, միշտ համբերատար ներող աչքով էր դիտում, մոռանում և մոռացնել էր տալիս, հաւատացած լինելով, որ այդ բոլոր չարիքները պատահում էին անդգուշութիւնից և յորդորում էր լուրթեան տալ և իսպառ մոռանալ:

Իսկ Բողդիխանածնի ծառայողները, սպասաւորներն ու վերակացուները օրից օր աւելացնում էին թշուառ լեռնականների բեռը, հետդհետէ հարկեր ու տուրքեր էին սահմանում և ապրուստը դժուարացնում: Բողդիխանածնի սպասաւորների կերակուրի համար ամեն մի բնիկ պարտաւոր էր օրական մի մի ձու, մի մի բաժակ կաթ, մի մի նկանակ և մի մի ճուտ մատակարարել: Կանայք պիտի նրանց համար բաճկոն ու գուլպա հիւսէին, օրիորդները պիտի կտաւ ու բէհէղ գործէին, պառաւները լուացքները կատարէին, մի խօսքով առաւօտից մինչև իրիկուն անդադրում պիտի աշխատէին, որ գոհացնէին այդ ձրիակեր հիւրերին: Դեռ այս հերիք չէ, ուժեղ տղամարդիկ ստիպուած էին այդ անկոչների պատգարակները ուսերին դրած առաւօտից մինչև իրիկուն վազել այս ձորից այն սարը, այս բարձրաւանդակից այն բլրակը: Աներես հիւրերը այդ բոլորից յետոյ, դարձեալ աջ ու ձախ մտրակում էին, անպայման երկրպագութիւն էին պահանջում բնիկներից:

Վիշապը նկատում էր, բայց այնպէս էր դիւթուել, որ անդգայացել էր, իսկ ձրիակերները այնպէս էին լը՛բացել, ընդդիմութիւն չը նկատելով այնպէս էին համարձակուել, որ օրից օր դաժանանում էին:

Բողդիխանածինը խաւարածին բժշկի խորհրդով ամեն տարի մի քանի անգամ դնում էր մայրաքաղաք և վերադառնում: Ամեն տարի Բողդիխանը հաղարաւոր խնկարկունքով դալիս էր ամարանոց, թարմանում և երկրի հրաշալի բերքերը, քաղցրահամ որսերը, անհման գործուածքները, ճոխ հարստութիւնը, բովերի ար

Ժաթն ու ոսկին, հանքերի շողակն ու յակինթը ժողովում տանում էր արքունիք՝ Չինաստան:

Թէև վիշապն էր այդ երկրի տէրը, թէև վիշապին էին երկրպագում բնիկները, թէև նա էր իշխում այդ լեռներում, բայց կարծես արդէն ընկճուած հպատակ վիճակ լինէր նրա պետութիւնը և Չինացիները նրանց հետ վարւում էին իբրև իրենց ստրուկների հետ: Եւ վիշապը դարձեալ ուշադրութիւն չէր էլ դարձնում, քանի որ սիրոյ հմայքով նրան հրապուրել, կուրացրել, թրմրեցրել էր Բողդիխանածինը:

Բողդիխանածինը ոչ միայն ձևական խնդիրներով տիրել էր վիշապի լեռները, բարձրաւանդակները, ձորերն ու հովիտները, ոչ միայն իւրացրել էր նրա երախքից բոլոր բերքն ու բարիքը, բոլոր ու անտառը, այլ այնքան էր համարձակուել, որ նրան՝ վիշապին էլ հրամաններ էր տալիս: Եւ սիրոյ քողը այնպէս էր պատել վիշապի աչքերին, որ նա ոչ տեսնում էր ժողովրդի տառապանքը, ոչ լսում էր նրա ողբն ու կոծը, ոչ զգում էր, թէ իւր քիթը սանձել էր տուել Բողդիխանածինը և սորա եղանակով պարում էր արջի նման:

Բողդիխանածինը այսպէս վիշապին դերելուց յետոյ նրա իշխանութիւնը իւրացնելուց չը բաւականացած, մտածում էր մի կերպ բոլորովին ազատուել նրան քծնելուց, սիրաբանելուց և անվերջ կեղծելուց: Խաւարածինը, որ արդէն աւելի քան խորհրդականի և մտերմի դեր էր կատարում Բողդիխանածնի մօտ, իւր տիրուհու նպատակը իրագործելու համար, խորհուրդ տուեց, որ վերջինը վիշապին խնդրէ, աղերսէ, թողնել ամպերի և լեռների բարձունքը, իջնել բնակուել նոր շինել տուած ապարանքը:

—Վեհափառ, ասաց Բողդիխանածինը դուրս գալով վիշապի առաջ, աղերսում եմ, որ ձեր խոստման համեմատ, բարեհաճէք գալ պալատ, որը ձեզ համար

յատկապէս պատրաստել եմ տուել եօթը տարուան ընթացքում։ Աղաչում եմ ձեզ, արդէն եօթերորդ տարին լրացել է և դուք փոխելու էք ձեր շապիկը, հաճեցէք լսել ձեր աղախնի խնդիրը, թողէք վիշապային շապիկը, հագէք բողդիխանական խալաթ, որպէսզի սենեկապանուհիներս և նաժիշտներս չը սոսկան ձեր տեսքից։

Վիշապը ինչպէս միշտ զիջել, Բողդիխանածնի և ոչ մի խնդիրը չէր մերժել, ընդունեց և այս առաջարկը։ Նա հանուեց վիշապի շապիկից, դցեց ուսերին իշխանական ծիրանի, եկաւ և մեծ հանդիսով մտաւ պատրաստուած ապարանքը, որտեղ նրան ընդունելու համար մեծ պատրաստութիւն էր տեսնուած։ Այս հանդիսի համար Զինաստանից հրաւիրուած էին շատ մանդարիններ, խորհրդականներ, փոխարքաներ և նախարարներ, նոյն իսկ Բողդիխանը, որոնք բազմադունդ զօրքերով, նուագածուններով, երգիչներով ու կաքաւիչներով ընդառաջ գնացին վիշապին, վերցրին նրան իրենց ուսերին պատգարակով, իջեցրին լեռնագագաթից և պալատ հասցնելուց յետոյ, սկսան մեծ տօն կատարել, ուրախութեան երգերով օրն անցկացնել։ Ամբողջ լեռները դղրդում էին ցնծութեան աղաղակներից, ձորերն ու ապառաժները արձագանք էին տալիս երաժշտութեան խմբերին, ժողովուրդը ոգեզմայլած աղաղակներ էր բարձրացնում, երգում էր, կաքաւում թռչկոտելով։

Այս ուրախ ժամերին միայն խաւարածին բժիշկն ու Բողդիխանածինը սաստիկ մտառանջութեան մէջ էին։ Հէլլէն բժշկին դառը մտքերը և տխուր պատկերները այնպէս էին պաշարել, որ իւր տիրուհիի ոչ մի հարցը չէր կարողանում ըմբռնել և պատասխանել։ Բողդիխանածինը աւելի էր շփոթուել նկատելով իւր խորհրդականի ցրուած վիճակը։ Ինչպիսիք միջոցների չը գիմեց այս զոյգը, որ ցրուեն իրենց հոգին պատող տխրութեան քօղը, ծպտուեն ուրախութեան դիմակով, հնար չը դը-

տան, կեղծիքները իրենք իրենց մատնում էին: Քանի քանի անգամ առանձնանալով իրար յօրդոր և խրախոյս կարգացին, որպէս զի շրջապատողներից չը նկատուեն, բայց դժոխային կասկածներն ու տարակուսանքները չանհետացան:

Գիշերը, մէջ գիշերին հետևող սոսկալի խաւարի մէջ, երբ ամբողջ լեռներին տիրել էր հանգստութիւնը և խաղաղութիւնը, երբ դադարել էին զրոյցն ու ծիծաղը, սրինգն ու թմբուկները, լուսել էին երգիչների և գուսանների լեզուները, մրափում էին պարողներն ու կաքաւիչները և նիրհում էր աղգաբնակութիւնն ու հիւրեկած բազմութիւնը, վիշապը տարածուած նրա համար պատրաստուած բազմոցի վրայ, մտածում էր այն բիւրաւոր անցքերի մասին, որոնք դարերի ընթացքում եկել, սահել, անցել էին իւր աչքերի առաջից:

Այդ մտայլ մտքերը նրան ետ տարին դէպի հին հին դարերը, ներկայացան նրան իրեն վրայ յարձակուող հսկաները, քաջերը, դիւցազններն ու դեերը, նրանց նենգութիւնները, խորամանկութիւնները, պարտութիւնն ու կործանումը: Այս ցանկալի անցքերին յաջորդող այս հըրճուալի վայրկեանները այնքան նրան յուզեցին, որ նա տարածուած տեղը թմբեց, անզգայ մրափեց:

Այդ բոպէին սպասողները երկու հակառակ դռներից ներս մտան և թաթերի վրայ զգուշութեամբ քայլելով, մօտեցան վիշապին խաւարածինն ու Բողդիխանածինը և սկսեցին թախանձել, որ բարձրանայ, ծիրանին ու վերարկուն հանի, բէհէզի սպիտակ խալաթն հագնի, ածելուի և ապա անկողին մտնի քնելու: Թէև վրդովուեց, բայց վիշապը Բողդիխանածնի այս առաջարկն էլ չը մերժեց: Հագաւ նրանց ներկայացրած ձիւնի նման սպիտակեղէնները և թոյլ տուեց, որ խաւարածինը սափրէ իւր կզակն ու վիզը: Մինչ ձէլէն բժիշկը մեծ ճարտարութեամբ սրում էր ածելին և վարսում

երբէք երկաթ-պողպատ չը տեսած վարսերը, յոգնած վիշապը աչքերը փակած ննջում էր բաղմոցին նստած, Բողդիխանածինը նշաններ էր տալիս, բայց խաւարածինը մեքենաբար վարսում էր: Վերջապէս Հէլլէն բժիշկը առիթից օգտուելով ածելին ուժեղ կերպով քաշեց վիշապի կոկորդի վրայից, կտրեց ջղերն ու մկանները մինչև ողնաշարը, որտեղից հեղեղի նման սկսեց հոսել կարմիր արիւնը: Բողդիխանածինը ցանկալով շուտով վերջ տալ վիշապի կեանքին, իւղած թուր գցեց նրա գլուխը և սկսեց դէպի ետ քաշել:

Յանկարծ կտրուած կոկորդից եօթը վիշապի գլուխներ յուրս ցցուեցին, որոնց երախից ցայտած ծծումբն ու կրակը, կուպրն ու նաւթը անմիջապէս այրեց դաւաճաններին: Բոլոր պաշտօնականները, զինուորներն ու զօրականները, սենեկապաններն ու նաժիշկները մի ժամի ընթացքում մոխիր դարձան, Նոյն գիշերը որքան որ, Ջինացի հիւրընկալածներ կային, միևնոյն ժամում հրին ու կուպրին ճարակ դարձան մի մարդ էլ չազատուեց, որ գոնէ բօթը Ջինաստան հասցնէր:

Վիշապը սթափուեց, զղջաց իւր ցոյց տւած անչափ հիւրասիրութիւնից ու մարդասիրութիւնից, թողեց տասը հազար սրահանոց ապարանքը, ետ դարձաւ դէպի իւր լիւնների գագաթը, բազմեց իւր դարևոր գահոյքի վրա շարունակելու իշխանութիւնը: Ժողովորդը ազատուեց Ջինական զարհուրելի տանջանքներից, անհաշիւ գործերից, տուրքերից ու հարկերից, աշխատեց իւր վաստակը ծախսել իր մանր ու խոշորի վրայ:

Իսկ Գաւռ Գիտունները, որոնց սիրտը խոցոտել էր Բողդիխանածինը խաւարածնի մեքենայագործութիւններով, այդ հրէշային էգի չարագործութիւններից և անգթութիւններից զզուած, անջատուեցան իրենց կանանցից, կուսակրօնութեան ուխտ արին, մտան այն տասը հազար սրահանոց ապարանքը մշտնջենական օրհ-

ներդուծիւններ երգելու, ծնծղաներով, փողերով ու սրինգներով անվերջ նուագելով՝ արթուն և զգաստ պահելու վիշապին, որպէս զի անխափան հսկէ իրենց երկրի սահմաններին։ Այն պալատը, որը դաւադիրները չարագործութիւնները կատարելու վայր էին սահմանել, այս կուսակրօնները մշտնջենաւոր աղօթարանի վերածեցին, որպէս զի այդ տեղից հերթով դիտեն երկրի անցուդարձը, չը թողնեն, որ մի ուրիշ կին մօտենայ վիշապին, նրան հրապուրելով մեղկացնէ, թմրեցնէ և պատճառ դառնայ ժողովրդի ստրկանալուն և չարաչար հարկերի ու տուգանքների տակ տանջուելուն։ Այդ կուսակրօնները վիշապին տեղապահ ընտրեցին իրենց միջից Դալայ-Լամային, որը որևէ օտարականի թոյլ չի տալիս մինչև անգամ ուխտի այցելութիւն կատարելու դէպի իւր իշխանութեան յանձնուած սարահարթը գլուխուած սրբութիւնները...

ԱՏՐՊԵՏ